

Zbigniew Kobyliński, Dariusz Wach, Jacek Wysocki, Rafał Solecki i Magdalena Rutyna Wenecja, st. 2

Dzieje badań stanowiska

W pobliżu miejscowości Wenecja, pow. ostródzki (dawn. *Venedien, Kr. Mohrungen*) znajduje się kopiec, który został skatalogowany w ramach AZP pod numerem 22-55/1 (numer w miejscowości 2). W okresie powojennym, w 1968 roku, pierwsze rozpoznanie stanowiska przeprowadził Mieczysław Haftka, który także dokonał jego wpisu do rejestru zabytków archeologicznych¹. W 1974 r. pracownicy Działu Archeologii Muzeum Mazurskiego w Olsztynie przeprowadzili na terenie stanowiska badania powierzchniowe, nie odnajdując jednak żadnego materiału zabytkowego². W 2002 roku stanowisko wizytowali Mirosław J. Hoffmann i Adam Mackiewicz, którzy opisali je jako gródek pierścieniowaty o późnośredniowiecznej chronologii (XIV–XV wiek)³.

Stanowisko było znane już archeologom niemieckim przed II wojną światową. W 1937 roku opisał je Hans Crome, jako położone w odległości około 1,5 km na południowy-zachód od wsi Wenecja (niem. *Venedien*) i występujące pod lokalną nazwą *Alter Wachturm, Schanzenberg* i *Klebberg*. Jego chronologię określił słowem *ordenszeitlich*, które należy rozumieć jako czasy istnienia zakonu krzyżackiego⁴. Położenie i opis stanowiska przedstawione przez autora nie są precyzyjne. Połączył on zapewne dwa niezależne stanowiska znajdujące się obok siebie w odległości około 400 m. Pierwsze, położone przy północno-zachodnim brzegu Jeziora Bartężek, widoczne jest na mapie z 1910 roku, gdzie opisano je jako *Ehem WT*⁵. *Ehem WT* należy zapewne rozumieć, jako *Ehem Wachturm*, czyli "dawna strażnica". Drugie stanowisko położone jest przy północno-wschodnim brzegu Jeziora Bartężek i widoczne jest na mapie z 1930 roku, gdzie opisano je jako *Kleb B.*⁶. Jest to niewielka góra, która obecnie ma nazwę lokalną Chlebówka⁷.

W 2013 roku przeprowadzono archeologiczne badania wykopaliskowe kopca interpretowanego jako gródek strażniczy. Badania były realizowane w ramach projektu NPRH *Katalog grodzisk Warmii i Mazur* kierowanego przez prof. dr. hab. Zbigniewa

¹ Informacja z Archiwum Muzeum w Olsztynie,teczka: Wenecja.

² Informacja z Archiwum Muzeum w Olsztynie,teczka: Wenecja.

³ M. J. Hoffmann, A. Mackiewicz 2004, s. 24.

⁴ H. Crome 1937, s. 109.

⁵ *Topographische Karte Meßtischblatt*, karta "Gr. Simnau."

⁶ *Topographische Karte Meßtischblatt*, karta "Sonnenborn."

⁷ G. Leyding 1973a, s. 27.

Kobylińskiego, a brali w nich udział archeolodzy z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk⁸.

Wyniki inwentaryzacji i badań wykopaliskowych

Wstępem do badań była inwentaryzacja kopca i jego otoczenia, przy której pomocne były dane ALS (ang. *Airborne Laser Scanning*). Kopiec ma formę regularnego, ściętego stożka, którego średnica u podstawy wynosi około 28 m, średnica u szczytu ma około 13 m, a wysokość dochodzi do 3,5 m. Podstawa kopca znajduje się na poziomie niwelacyjnym około 111,7–112,2 m n.p.m., a korona w części zachodniej dochodzi do poziomu około 115,00 m n.p.m. W centralnej części wierzchołka znajduje się niewielkie zakłębienie średnicy około 9 m i głębokości do 1,5 m. Dno wklęsnięcia znajduje się na poziomie około 113,5 m n.p.m. Po południowo-wschodniej stronie kopca przebiega styczny do niego wał podłużny z niewielką fosą od strony południowo wschodniej. Zarejestrowane wymiary wału na odcinku w pobliżu kopca to: szerokość około 3–4 m i wysokość od 0,4 m (licząc od podstawy po stronie północnej) do 0,8 m (licząc od dna fosy). Przebieg tego źle zachowanego wału można śledzić w terenie na odcinku około 170 m, pomiędzy kopcem, a północną krawędzią Jeziora Bartężek na wschodzie. Na zobrazowaniu danych ALS możliwe jest uchwycenie pojedynczych, krótkich odcinków wału dalej na zachód od kopca, gdzie kontynuują się one, aż do brzegu Jeziora Ruda Woda. W takiej formie wał podłużny zamykałby przesmyk pomiędzy jeziorami Bartężek i Ruda Woda. Ciągłość wału przerywa współczesna droga oraz kanał łączący Jezioro Bartężek i Jezioro Ruda Woda, który jest częścią Kanału Elbląskiego, powstałego w połowie XIX wieku⁹.

Przystępując do badań wykopaliskowych wytyczono dwa wykopy o łącznej powierzchni 70 m². Pierwszy, długości 21 m i szerokości do 3 m, przecinał po osi zbliżonej do północ–południe zakłębienie znajdujące się w centralnej części kopca, a następnie jego stok wraz z przyległym do niego wałem podłużnym. Wykop drugi przecinał w poprzek wał podłużny na odcinku, gdzie nie jest on styczny do kopca.

Wydzielone w trakcie badań wykopaliskowych jednostki stratygraficzne podzielono na 8 głównych faz związanych z określonymi epizodami lub wydarzeniami z przeszłości tego miejsca. Według *Szczegółowej mapy geologicznej Polski (arkusz Morąg)* stanowisko znajduje się w obrębie równiny sandrowej i wodnolodowcowej młodszej na granicy moreny

⁸ Z. Kobyliński 2016, s. 93-101.

⁹ G. Leyding 1973b, s. 57.

czołowej¹⁰. Podczas badań, jako warstwy naturalne (Faza I) zadokumentowano drobnoziarniste i średnioziarniste piaski zalegające poniżej nasypu kopca oraz w jego sąsiedztwie. Ponad tymi warstwami, jedynie na obszarze bezpośrednio poniżej kopca, występował drobnoziarnisty piasek z niewielką domieszką frakcji organicznej, który jest reliktem pierwotnego humusu (Faza II).

Najstarszy horyzont chronologiczny związany z działalnością człowieka wyznaczają jednostki, które można wiązać z budową co najmniej dwóch komór grobowych, przykrywającego je bruku kamiennego i nasypu ziemnego (Faza III). Odślonięte komory sąsiadowały ze sobą. Uchwycone wymiary komory I to długość około 3,6 m i szerokość około 3 m, a komory II to długość co najmniej 2,1 m i szerokość co najmniej 1,3 m. Szacunkową głębokość udało się ustalić jedynie dla komory II i wynosi ona około 0,5 m. Bardziej precyzyjne wymiary nie były możliwe do uzyskania przede wszystkim z powodu dużego zniszczenia obu komór przez młodsze wkopy rabunkowe, ale także z racji ograniczonego obszaru badań (teren leśny). Komory były przykryte przez co najmniej trzy warstwy bruku kamiennego. Kamienie były znaczne, ich średnica często dochodziła do nawet 0,7 m. Odślonięta średnica bruku dochodzi do 7 m, a jego wysokość do 0,6 m. Ponad brukiem znajdował się nasyp, którego wysokość w najlepiej zachowanym punkcie dochodziła do 1,4 m. Przy zewnętrznej krawędzi nasypu zanotowano pojedyncze kamienie, które mogą sugerować, że kopiec mógł być nimi obwiedziony. Fragmenty ceramiki odnalezione w zasypisku wkopu rabunkowego niszczącego jedną z komór grobowych można datować na okres wpływów rzymskich i wiązać z kulturą wielbarską.

Starszy wkop rabunkowy (Faza IV) naruszał komorę II. Stratygraficznie znajduje się pomiędzy jednostkami, które można datować na okres wpływów rzymskich i okres średniowiecza lub późnego średniowiecza. Młodszy wkop rabunkowy (Faza VII) ma już prawdopodobnie nowożytną metrykę. Świadczy o tym pozycja stratygraficzna a także fragment żelaznej łyżki łopaty odnaleziony w jego zasypisku.

Starszy i młodszy wkop rabunkowy rozdzielone są przez jednostki stratygraficzne wchodzące w skład dwóch faz. Starsza (Faza V) związana jest ze znacznymi pracami ziemnymi w obrębie centralnego zagłębienia i korony kurhanu oraz (w obszarze jego skraju) z usypaniem wału podłużnego i uformowaniem fosy biegnącej po jego południowej stronie.

Jeśli chodzi o obszar korony kurhanu to w północno-zachodniej części wykopu 1, ponad zasypiskami starszego wkopu rabunkowego niszczącego komorę II znaleziono (niemal

¹⁰ B. Szalamacha, B. Trzmiel 2007, tabl. 1.

horyzontalnie leżącą), cienką (do 10 cm grubości) warstwę jasnego popiołu oraz leżącą na niej grubszą (od 10 do 20 cm) warstwę przepalanej i w różnym stopniu wysyconej drobinami węgla drzewnych ziemi. W przebadanym obszarze warstwy te, będące jednoznacznie pozostałościami spalania jakiejś rozległej konstrukcji drewnianej, ciągnęły się w obszarze centralnego zagłębienia kopca (na odcinku około ok. 2 m) i kontynuowały w stronę północno zachodnią przez kolejne 2 m, wchodząc pod część nasypu kopca i wychodząc poza obszar wykopu.

Z kolei zadokumentowane podczas badań wykopaliskowych wymiary wału podłużnego to: szerokość u podstawy około 4,4–4,6 m i wysokość do 1 m. Pierwotna wysokość była zapewne większa, ale nasyp uległ daleko posuniętej erozji. Przy południowej krawędzi wału, od strony sąsiadującej z nim fosy, natrafiono na wertykalnie ułożony pokład spróchniałej ziemi, który „przebijał” zachodzącą na zewnętrzne osuwiska pozostałości wału, grubą na ok. 10–15 cm, warstwę popiołu ciągnącą się na odcinku 2 m i sięgającą wewnętrznej krawędzi górnych wypełnień fosy. Obydwie te jednostki stratygraficzne mogą być reliktem drewnianej spalonej i przewróconej konstrukcji drewnianej (plot?) być może wzmacnianej pionowymi elementami (słupy) związanej z ewentualną funkcją obronną wału.

Niestety zły stan zachowania nie pozwala stwierdzić, jaką konkretnie miała konstrukcja ta formę. Biegąca wzdłuż wału wspomniana wcześniej sucha fosa, po jego południowej stronie miała na odsłoniętych odcinkach szerokość około 2–2,2 m i głębokość do 0,8 m. Różnica poziomów pomiędzy dnem fosy a najwyższym zachowanym punktem korony wału wynosi około 2 m.

Faza VI to warstwy erozyjne powstałe w wyniku naturalnych zniszczeń umocnień z Fazy V, a najmłodszą fazę VIII wyznacza humus leśny będący współczesnym poziomem użytkowym w granicach stanowiska.

Na podstawie przeprowadzonych badań można szacunkowo zrekonstruować kształt i rozmiar kurhanu natomiast jeśli chodzi o średniowieczne konstrukcje w obrębie jego centrum, wobec nikłych i w dużej mierze zniszczonych przez późniejsze wkopy rabunkowe reliktyw tych konstrukcji, konkluzje na temat ich wyglądu i funkcji muszą siłą rzeczy być przynajmniej częściowo spekulatywne.

Jeżeli chodzi o kurhan to jego średnica mogła wynosić około 20 m, a wysokość około 2 m. Poniżej ziemnego nasypu, który prawdopodobnie otoczony był linią kamieni, znajdował się bruk z co najmniej trzech warstw kamieni. Przykrywał on co najmniej dwie komory mające formę wkopów ziemnych. Charakterystyka ta odpowiada typowi kurhanu

rostołckiego¹¹. Niemal analogiczny kurhan znany jest z miejscowości Wojsze, pow. ostrołęcki, a datowany jest szacunkowo na młodszy okres rzymski (ceramika datowana na fazę B₂/C₁-D)¹². Kurhany o zbliżonej formie, ale położone bliżej Wenecji znane są z Pielgrzymowa, pow. nidzicki, gdzie datuje się je na fazę B₂/C₁-C_{1a/b}¹³. Potwierdzeniem niemal takiej samej chronologii dla stanowiska w Wenecji może być materiał zabytkowy, a dokładnie cztery fragmenty ceramiki, wszystkie pochodzące z zasypiska młodszego wkopu rabunkowego i będące częścią jednego naczynia. Naczynie to miało średnicę około 14 cm, zachowaną wysokość około 6 cm i formę głębokiej miseczki o ostrym załomie brzuśca. Odpowiada ona typowi XVIII w odmianie A lub B według klasyfikacji zaproponowanej przez Ryszarda Wołągiewicza. Obie te odmiany autor przypisuje do fazy B₂/C₁-D¹⁴. Kurhanów tego typu nie zanotowano do tej pory tak daleko na północ.

Drugi horyzont chronologiczny kopca w Wenecji dotyczy prac ziemnych oraz wzniesienia konstrukcji drewnianych obejmujących koronę kopca. Wspomniana wcześniej warstwa popiołu oraz leżąca wyżej warstwa spaleniskowa mogą sugerować istnienie na szczycie wcześniej już istniejącego, naturalnie obronnego wzgórka (kurhanu) jakiegoś rodzaju konstrukcji drewnianej (zapewne wieży). Przeprowadzone datowanie radiowęglowe węgla drzewnych z tejże warstwy popiołu wskazuje na okres wczesnego średniowiecza (X-XI w. n.e.), co jednoznacznie wskazywałoby na wczesny, plemienny rodowód opisywanych konstrukcji gródka.

Z kolei wał podłużny, jakkolwiek posiada pewne zbieżne cechy (podobne warstwy popiołu i ziemi z drobinami węgla drzewnych) z opisanymi wyżej konstrukcjami obronnymi z centralnej części kopca i w sposób naturalny można by go z nimi domyślnie łączyć, nie posiada z nimi bezpośredniego połączenia stratygraficznego.

Zarówno wał, jak i konstrukcje ziemne przykrywają (ale też rozgraniczają) jedynie erozyjne warstwy piasku i ziemi powstałe w niewiadomym horyzoncie czasowym. W trakcie badań nie natrafiono na żaden materiał zabytkowy, który mógłby łączyć oba te zjawiska. Starając się zatem zachować bezstronność badawczą dopuszczalne, chociaż mało prawdopodobne, jest przyjęcie także i tezy, że wał podłużny mógł powstać w innym czasie niż gródek strażniczy usytuowany na dawnym kurhanie.

¹¹ Od miejscowości Rostoły w pow. białostockim: J. Jaskanis, J. Okulicz 1981, s. 185-190; obszerną monografię na temat tego typu kurhanów napisał J. Jaskanis 2012.

¹² A. Kurpiewski 2015, s. 266.

¹³ A. Cieśliński 2014, s. 47, 56.

¹⁴ R. Wołągiewicz 1993, s. 19, 26.

Konstrukcje tego typu (wałów podłużnych) na obszarze Warmii i Mazur nie są rzadkością i były już podejmowane próby ich opracowania¹⁵. Jak zauważają badacze tego typu obiektów, charakterystyczne są one generalnie dla okresu średniowiecza, jednakże ze względu na trudności ustalenia ich precyzyjnej chronologii, niemożliwe jest każdorazowo stwierdzić, kto je zbudował: lokalne plemiona, czy Zakon Krzyżacki¹⁶. Jednoznaczne ustalenie chronologii badanego wału podłużnego na podstawie wyników przeprowadzonych badań wykopaliskowych, nie jest możliwe. Pewnych poszlak w tej kwestii dostarcza analiza źródeł historycznych.

Sławomir Józwiak opisując rozgraniczenie ziem pomiędzy Ostródą i Morągiem przeprowadzone w latach trzydziestych XIV wieku, wspomina że "linia graniczna przebiegała na wschód od dzisiejszej miejscowości Wilamowka, rzeczką Drelą na północ od wsi Wenecja i Bożęcín. Dalej północnymi brzegami jezior Ruś i Gil, rzeczką Taborzanką i południowymi brzegami jeziora Tabórz"¹⁷. Dolina Dreli na wysokości miejscowości Wenecja znajduje się około 3,5 km na północ od omawianego wału. Inicjowana przez Krzyżaków akcja osadnicza na tym obszarze rozpoczęła się po 1310 roku, a najbliższy Morąg lokowano w 1327 roku¹⁸. Wenecja jest po raz pierwszy wymieniona w dokumencie z 23 kwietnia 1336 roku, jako *Venedie*. Dokumentem tym komtur dzierzgoński Hartung von Sonnenborn nadał Walterowi z Chełmna(?)¹⁹ prawa do wsi Wenecja w ziemi morąskiej²⁰. Nie można więc wykluczyć, że badany wał wyznaczał granicę wsi Wenecja, a zarazem granicę na tym odcinku pomiędzy komturstwem elbląskim i dzierzgońskim. W takim wypadku wał należałoby datować na około lata trzydzieste XIV wieku a jego budowę przypisać Zakonowi Krzyżackiemu. Na obecnym etapie badań jest to jednak tylko hipoteza, którą ewentualnie mogą zweryfikować dalsze badania wału.

Wnioski

Elżbieta Kowalczyk pisząc o niedostatecznym wykorzystaniu źródeł kartograficznych przy badaniach archeologicznych zaznaczyła, że „to prowadzi do licznych błędów, takich jak

¹⁵ Dla obszaru pogranicza mazowiecko-pruskiego opracowanie takie opublikowała Elżbieta Kowalczyk (1987 i 2003).

¹⁶ J. M. Łapo 1998, s. 204; A. Bitner-Wróblewska, A. Piotrowski 1990, s. 136-140.

¹⁷ S. Józwiak 2000, s. 11-12.

¹⁸ M. Biskup, G. Labuda 1986, s. 288, 318.

¹⁹ W oryginale "*Walthern* *czu Colmischim*". Rafał Kubicki termin "*Colmisch haber*" występujący w dokumentach datowanych na XV wiek odczytuje jako "owies chełmiński" (R. Kubicki 2015, s. 282). Nazwy "*Colmischim*" i "*Colmischem*" z omawianego dokumentu byłyby więc zapewne odmianą jednej z form zapisu nazwy Chełmna.

²⁰ M. Hein 1944, s. 39-40, dokument 52.

uznawanie za grodziska umocnień z wojen napoleońskich, nasypów rozdzielających oddziały leśne za wały podłużne, a kopców granicznych za kurhany"²¹. W przypadku kopca w Wenecji, jego prawidłowa interpretacja była dotąd utrudniona, gdyż spełniał co najmniej kilka funkcji. Po pierwsze, został usypany jako kurhan przez ludność kultury wielbarskiej. Po drugie znacznych rozmiarów prace ziemne na szczycie kopca mogą sugerować, że we wczesnym średniowieczu, najpewniej w XI w., był on przysposobiony do pełnienia funkcji gródka strażniczego, która to funkcja w świetle przeprowadzonych badań wykopaliskowych wydaje się być jak najbardziej prawdopodobna. Być może w tym samym okresie (lub później) przeprowadzono także prace ziemne obejmujące budowę wału podłużnego oraz przylegającej doń suchej fosy. Po trzecie, mógł także w późniejszym średniowieczu pełnić funkcję kopca granicznego pomiędzy ziemiami komturstwa elbląskiego i dzierzgońskiego.

²¹ E. Kowalczyk 2002, s. 159.